

Η λογοκρισία

στην Ελλάδα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Πηνελόπη Πετσίνη – Δημήτρης Χριστόπουλος

Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΧΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΔΡΙΤΣΟΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ

ΙΟΥΛΙΑΝΗ ΒΡΟΥΤΣΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ

ΕΥΔΟΚΙΑ ΔΕΛΗΠΕΤΡΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΟΥΛΗΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΖΟΥΜΠΟΥΛΗ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΚΩΣΤΗΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ

ΟΡΣΑΛΙΑ-ΕΛΕΝΗ ΚΑΣΣΑΒΕΤΗ

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΑΠΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΩΝΗΣ

ΑΝΝΑ ΜΟΣΧΟΝΑ-ΚΑΛΑΜΑΡΑ

ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΛΑΜΠΡΟΣ ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ

ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ

ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ-ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΕΤΣΙΝΗ

ΝΙΚΟΣ ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΥΡΤΗ

ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΑΘΗ

ΜΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ

ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΤΡΑΜΠΟΥΛΗΣ

ΤΑΣΟΣ ΤΥΦΛΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΧΑΛΚΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ

Η λογοκρισία στην Ελλάδα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Πηνελόπη Πετσίνη – Δημήτρης Χριστόπουλος

**ΙΔΡΥΜΑ
ΡΟΖΑ
ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ**
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΓΙΑΤΙ Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ;	10
------------------------------	----

[I] ΣΤΙΓΜΙΟΤΥΠΑ ΘΕΑΜΑΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	17
ΕΥΔΟΚΙΑ ΔΕΛΗΠΕΤΡΟΥ Θέατρο, θεσμοί και αυτολογοκρισία: Παραδείγματα από το Εθνικό Θέατρο	19
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΥ Μεσοπόλεμος και λογοκρισία: Το παράδειγμα της λογοκρισίας στο φιλμ του βωβού κινηματογράφου <i>Κοινωνική Σαπίλα</i>	27
ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΝΔΡΙΤΣΟΣ Η λογοκρισία στον ελληνικό κινηματογράφο (1945-1974)	35
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΤΣΑΠΗΣ «Θα κλάψουν γυναίκες εξαιτίας της»: Η περίπτωση της ταινίας <i>Εμμανουέλα</i> στη συγκυρία της Μεταπολίτευσης	43

[II] ΒΛΑΣΦΗΜΙΕΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	53
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΟΥΛΗΣ Welcome to Dismaland: Εξουσία με μορφή ελευθερίας στο παράδειγμα της ελευθερίας της τέχνης	55
ΟΡΣΑΛΙΑ-ΕΛΕΝΗ ΚΑΣΣΑΒΕΤΗ Σκάνδαλα, ιερείς και αφορισμοί: Αναπαραστάσεις του Κλήρου στον ελληνικό εμπορικό κινηματογράφο και στη βιντεοπαραγωγή της δεκαετίας του '80	63
ΝΙΚΟΣ ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ Κανόνες, απαγορεύσεις και αυτολογοκρισία στο Καρναβάλι της Αθήνας (1887-1920)	71
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΒΑΦΕΙΑΔΗΣ Εκκλησία και τέχνη: Η εικαστική μορφή ως ιδεολόγημα	79

[III] ΟΨΕΙΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	87
---------------------	----

ΜΑΝΟΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ	90
Λογοκρισία και τέχνη στη μεταπολεμική Ελλάδα	
ΕΙΡΗΝΗ ΣΤΑΘΗ	97
Πολιτική λογοκρισία, τέχνη και επικοινωνία: Το έργο της Μαρίας Καραβέλα	
ΑΝΝΑ ΜΟΣΧΟΝΑ-ΚΑΛΑΜΑΡΑ	107
Λογοκρισία: Το διαχρονικό όπλο κάθε μορφής εξουσίας. Η περίπτωση του γλύπτη και ακαδημαϊκού δασκάλου Δημήτρη Καλαμάρα	
ΘΑΝΑΣΗΣ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ	115
Το σοκ της επιδερμίδας: Μία προσέγγιση σε μία καλλιτεχνική δράση που δίχασε όσο τίποτε άλλο στην πρόσφατη καλλιτεχνική συζήτηση στην Ελλάδα	

[IV] ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΤΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	123
ΙΟΥΛΙΑΝΗ ΒΡΟΥΤΣΗ	126
Λογοκρισία και λογοτεχνικά είδη: Η παιγνιώδης περίπτωση του νεοελληνικού χρονογραφήματος	
ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΣΚΟΥΡΤΗ	134
Η Άρνηση του Λόγου στη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία μετά το 1967 ως απόρροια των λογοκριτικών πρακτικών της Χούντας των Συνταγματαρχών	
ΤΑΣΟΣ ΤΥΦΛΟΠΟΥΛΟΣ	142
Το λογοκριμένο εξώφυλλο και το λογοκρυμμένο φύλο: Το τέταρτο ελληνικό μονόπρακτο του Θανάση Βαλτινού	
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ	150
Λογοκρισίες ερωτικής λογοτεχνίας: Η περίπτωση του <i>Μεγάλου Ανατολικού</i>	
ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ	156
Η εισαγωγή της σοβιετικής λογοκρισίας στην Ελλάδα: Τρία παράλληλα «επεισόδια» στη λογοτεχνική ζωή Ελλάδας και ΕΣΣΔ	

[V] ΛΟΓΟΚΡΙΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ	165
ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΚΛΑΒΙΝΑΣ	167
Εφ' όπλου... «ψαλίδι»: Ο κρατικός μηχανισμός επιβολής λογοκρισίας και το πεδίο εφαρμογής του την περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1974) μέσα από το αρχείο της Γενικής Γραμματείας Τύπου και Πληροφοριών	
ΧΑΡΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ	177
Σχολικό βιβλίο: Όταν η λογοκρισία δεν θεωρείται λογοκρισία	

ΜΑΡΙΑ ΖΟΥΜΠΟΥΛΗ – ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΩΝΗΣ.....	185
Η σχολική μουσική εκπαίδευση, μια ιστορία διαχρονικής λογοκρισίας	
ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ-ΣΟΦΟΚΛΗΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ.....	194
Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) και γλωσσική λογοκρισία	
ΣΤΡΑΤΗΣ ΜΠΟΥΡΝΑΖΟΣ.....	203
<i>Corpus Christi</i> και «Γέρων Παστίσιος» Κατασταλτική λογοκρισία, κράτος και Ακροδεξιά	

[VI] ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	213
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΙΤΣΕΛΙΚΗΣ.....	216
Εθνική ορθότητα: Ένα αγκάθι στο υπογάστριο της δημοκρατίας μας;	
ΔΗΜΟΣΘΕΝΗΣ ΠΑΠΑΔΑΤΟΣ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ.....	225
Οι φίλοι «εθνοκάθαρση», οι εχθροί «γενοκτονία»: Η υπόθεση Φίλη και η επαναχάραξη του συνόρου Αριστεράς-Δεξιάς ως αναβίωση της δεκαετίας του '90	
ΜΑΡΙΑ ΡΕΠΟΥΣΗ.....	234
Τα οριζόντια πολιτικά ρεύματα της συμμόρφωσης στην εθνική ορθότητα	
ΛΑΜΠΡΟΣ ΜΠΑΛΤΣΙΩΤΗΣ.....	243
Από την κρατική λογοκρισία στην αυτολογοκρισία: Η περίπτωση της ετερότητας στην Ελλάδα	

[VII] ΚΡΙΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΚΡΙΤΙΚΟΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ.....	253
ΜΑΡΙΑ ΧΑΛΚΟΥ.....	256
Πολιτισμός, Αντίσταση και λογοκριτικές παρεμβάσεις της Αριστεράς στη δεκαετία του '60: <i>Η Αντιγόνη της Κατοχής</i>	
ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΕΤΣΙΝΗ.....	266
Λογοκριτικοί μηχανισμοί στην κατασκευή «εμβληματικών μορφών» της ελληνικής φωτογραφίας	
ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΤΡΑΜΠΟΥΛΗΣ.....	276
Ο κατοπτρικός λογοκριτής	
ΚΩΣΤΗΣ ΚΑΡΠΟΖΗΛΟΣ.....	286
Υπόθεση Πολκ: Το φάντασμα της λογοκρισίας	
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ.....	295
Η λογοκρισία ως στιγμή εξουσίας	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΙΑΤΙ Η ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ;

■ ΕΝΑ ΥΠΟ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Μετά την πτώση του Τείχους του Βερολίνου και την επακόλουθη κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ, ένα μεγάλο μέρος επίσημου αρχαιακού υλικού κατέστη για πρώτη φορά διαθέσιμο στους ερευνητές. Η επανενωμένη Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας παρείχε γενναία χρηματοδότηση και ψήφισε νομοθεσίες για να εξασφαλίσει ότι η αρχαιακή κληρονομιά της πρώην Λαοκρατικής Δημοκρατίας της Γερμανίας, συμπεριλαμβανομένων και όλων των τεκμηρίων που αφορούσαν την κρατική λογοκρισία, θα διασωθεί στις επόμενες γενιές για ερευνητικούς ή/και πολιτικούς σκοπούς. Το επακόλουθο άνοιγμα των κρατικών αρχείων σε όλη την πρώην σοσιαλιστική Ευρώπη οδήγησε σε τεράστια αύξηση στις σχετικές με τη λογοκρισία δημοσιεύσεις (μελέτες, εκδόσεις, συνέδρια) από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Την ίδια περίοδο, η επικράτηση μιας ακραία συντηρητικής πολιτικής ατζέντας από τις κυβερνήσεις Ρήγκαν και Μπους στις ΗΠΑ, με τους περιορισμούς στις αστικές και καλλιτεχνικές ελευθερίες που επέβαλλε,¹ αναθέρμανε το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον για τη λογοκρισία και στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Αν σε ευρωπαϊκό επίπεδο η σύγκρουση μεταξύ των αντίπαλων στρατοπέδων του Ψυχρού Πολέμου κατέληξε στην «αρχαιακή έκρηξη» που ακολούθησε το 1989, στην Ελλάδα της ίδιας χρονιάς το αντίστοιχο πολύτιμο ιστορικό υλικό καταστράφηκε πανηγυρικά στο όνομα μιας υποτιθέμενης συμφιλίωσης με το παρελθόν, με την καύση των φακέλων πολιτικών φρονιμάτων των πολιτών ώστε «να κλείσουν οι πληγές του Εμφύλιου πολέμου». Μετρώντας ήδη μία δεκαπενταετία από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας, πολλοί ήταν αυτοί που πίστευαν πως η λογοκρισία ήταν πια παρελθόν για τη χώρα. Φυσικά, η λογοκρισία σήμερα δεν έχει σχέση ως φαινόμενο με αυτό που η χώρα βίωσε ως το 1974. Γι' αυτό και είναι μείζον λάθος να μη βλέπουμε την τομή της Μεταπολίτευσης. Από την άλλη, όμως, η τομή της

1. Επιθέσεις σε εκθέσεις (που πραγματοποιούνταν με δημόσια χρηματοδότηση) καλλιτεχνών όπως ο Ρόμπερτ Μάππλεθορπ (Robert Mapplethorpe) και ο Αντρές Σεράνο (Andrés Serrano), απαγορεύσεις βίντεο του MTV, κατασχέσεις από το FBI έργων από φωτογράφους όπως ο Τζοκ Στάρτζες (Jock Sturges) με την κατηγορία ότι αποτελούν παιδική πορνογραφία.

Μεταπολίτευσης δεν πρέπει να μας κάνει να απωθούμε τις συνέχειες της Ιστορίας.

Το ενδιαφέρον λοιπόν ερώτημα είναι γιατί το θέμα «λογοκρισία» στην Ελλάδα δεν έχει αποτελέσει αυτοτελές αντικείμενο διεπιστημονικής έρευνας και γιατί, τόσο το ιστορικό βάθος, όσο και η κοινωνική διείσδυση των φαινομένων λογοκρισίας, δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί. Ίσως μία πρώτη απάντηση στο ερώτημα αυτό να βρίσκεται στην εδραιωμένη στον δημόσιο λόγο της χώρας πεποίθηση πως «η λογοκρισία σταμάτησε με τη Χούντα». Κατ' αυτή την αφήγηση, «Μεταπολίτευση» και «λογοκρισία» αλληλοαποκλείονται.

Ωστόσο, όπως μαρτυρούν τα πιο πολλά κείμενα αυτού του τόμου, τα πράγματα είναι ασφαλώς πιο σύνθετα: Η λογοκρισία στην Ελλάδα ήταν επισήμως ο κανόνας, ενώ, μετά το 1974, η εξαίρεση. Μία εξαίρεση όμως ικανή να δίνει κατά καιρούς νέα πνοή στον πάλαι ποτέ κανόνα του κράτους. Για το λόγο αυτόν, η λογοκρισία στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης έχει μελετηθεί μεν, αλλά αποσπασματικά και εν θερμώ. Συνήθως, ο δημόσιος λόγος εστιάζεται σε αυτήν έπειτα από κάποιο λογοκριτικό περιστατικό και κατόπιν επανέρχεται με την ευκαιρία ενός νέου περιστατικού. Είναι πράγματι λιγοστές –μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού– οι προσπάθειες μιας πιο συστηματικής καταγραφής και αξιολόγησης του φαινομένου σε πιο μακρές ιστορικές διάρκειες, τόσο στο επίπεδο της θεωρίας και της ανάλυσης, όσο και στο επίπεδο του βιώματος και της πράξης.

Ποια είναι όμως η θέση της λογοκρισίας σε μία εδραιωμένη δημοκρατία; Ποιες είναι οι κρίσιμες διαφορές μεταξύ της λογοκρισίας παλαιότερα και σήμερα; Ποιες είναι οι μορφές της, πώς ταξινομούνται και πώς περιοδολογούνται; Ποια είναι τα όρια ανάμεσα στη λογοκρισία και την κριτική; Πόσο η «κρίση» οξύνει τον λογοκριτικό πειρασμό των κρατούντων; Αυτά υπήρξαν τα κρίσιμα επίδικα, ψηφίδες στη διαμόρφωση ενός γνωστικού αντικειμένου που βρίσκεται στα αρχικά στάδια της ερευνητικής του μορφοποίησης. Η προσδοκία αυτού του συλλογικού τόμου είναι να αποτελέσει ένα άξιο λόγω στιγμιότυπο σε αυτή την πορεία διαμόρφωσης του γνωστικού αντικειμένου «λογοκρισία» στην Ελλάδα.

■ ΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΑ ΟΡΙΑ

Η λογοκρισία μπορεί να εμφανιστεί όταν και όπου μέσω της ελευθερίας του λόγου διακυβεύονται υλικά αγαθά ή αξίες: το έθνος, το κράτος, η αγορά, η θρησκεία, τα χρηστά ήθη. Όταν, δηλαδή, απειλούνται αξίες πραγματικής και εμβληματικής εμβέλειας. Στον τόμο που κρατάτε στα χέρια σας επιχειρήσαμε να αναδείξουμε για πρώτη φορά την ιστορία της λογοκρισίας στην Ελλάδα σε μία αυτοτελή ενιαία αφήγηση. Ο τόμος αποτελείται από εφτά κεφάλαια, το

καθένα από τα οποία συνοδεύεται από ένα σύντομο εισαγωγικό σημείωμα. Στην αφήγηση αυτή συνενώνονται ως κρίκοι λογοκριτικά περιστατικά τα οποία –στην ιστορική τους μοναδικότητα– εμφανίζονται ως μεμονωμένα. Όμως δεν είναι. Πρόκειται για μία ενιαία αφήγηση με συνέχειες και τομές. Συνέχειες κατά το ότι η θεματική της λογοκρισίας αντέχει στο χρόνο, και τομές κατά το ότι το περιεχόμενο και η μορφή της αλλάζουν ανάλογα με το πολιτειακό πλαίσιο και τον ιστορικό χρόνο. Αν και αυτονόητο, θα πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ο τόμος, όπως και κάθε αντίστοιχο εγχείρημα, δεν καταγράφει εξαντλητικά το φαινόμενο, αλλά αντανακλά τη διαθέσιμη επιστημονική έρευνα πάνω σε αυτό. Για το λόγο αυτόν και απουσιάζουν αναλύσεις ορισμένων εμβληματικών περιπτώσεων ή υποεκπροσωπούνται πεδία που αδιαμφισβήτητα έχουν υποστεί σημαντική λογοκρισία (όπως, για παράδειγμα, το τραγούδι).

Κάθε προσέγγιση ή ανάλυση της λογοκρισίας, εντέλει, θα κληθεί να απαντήσει στο ερώτημα του τι πραγματικά σημαίνει ο όρος «λογοκρισία». Στον τόμο αυτό, όπως και στο συνέδριο που προηγήθηκε, υιοθετήσαμε μεν την κλασική προσέγγιση που καθορίζει τη διάκριση ανάμεσα στην προληπτική λογοκρισία, την κατασταλτική λογοκρισία και την αυτολογοκρισία, επιλέξαμε όμως να συνδιαλλαγούμε με σύγχρονες συζητήσεις που διαπραγματεύονται τις επιπτώσεις μιας ολοένα και ευρύτερης εφαρμογής του όρου, προτείνοντας έναν διευρυμένο ορισμό ο οποίος, αφενός, ανταποκρίνεται στις ποικίλες εμπειρίες λογοκρισίας, και αφετέρου, αντανακλά τις κοινωνικοϊστορικές εξειδικεύσεις των εκφάνσεων της εξουσίας, της ισχύος, των εξαναγκασμών ή των αποσιωπήσεων. Ένα πιο σύνθετο μοντέλο που εμπεριέχει αυτές τις διαφορές αναδεικνύει πως η λογοκρισία ήταν και παραμένει παρούσα ανάμεσα σε μία πληθώρα κανονιστικών φορέων και πρακτικών· είναι παραγωγική όσο και απαγορευτική· εκφράζει πολιτισμική νομιμοποίηση όπως και απονομιμοποίηση.

Η αναβίωση της μελέτης της λογοκρισίας κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών δεν οφείλεται μόνο στην κατάρρευση του σοβιετικού μπλοκ και την επακόλουθη αποδέσμευση των επίσημων εγγραφών από κράτη της Ανατολικής Ευρώπης για ερευνητικούς σκοπούς, αλλά και στις εννοιολογικές αλλαγές στην ίδια την κατανόηση της λογοκρισίας. Η άμεση και έμμεση λογοκρισία παρουσιάζεται σε όλες τις εκδοχές δημόσιου λόγου, από τις εικαστικές τέχνες, το στίχο, τη μουσική, το θέατρο, τον κινηματογράφο ως τη δημοσιογραφία: από τις πιο παραδοσιακές εκφορές ως τις πλέον σύγχρονες στο χώρο του Διαδικτύου. Από την ευθεία καταστολή, στην προληπτική μορφή της και, τέλος, στον κατεξοχήν ανεξιχνίαστο λογοκριτικό τύπο: την αυτολογοκρισία.

Οι υποστηρικτές της λεγόμενης «νέας λογοκρισίας» («new censorship») συνηγορούν υπέρ μιας αντίληψης της λογοκρισίας πολύ ευρύτερης από την παραδοσιακή, επιμένοντας ότι, εκτός από τη θεσμοθετημένη, παρεμβατική,

«κανονιστική» λογοκρισία («regulatory censorship»), η κοινωνική αλληλεπίδραση και επικοινωνία επηρεάζονται και από μία «(ιδιο)συστατική» ή «δομική» λογοκρισία («constitutive/structural censorship»): μορφές κανονιστικής ρύθμισης του Λόγου, που καθορίζουν τι μπορεί να ειπωθεί, από ποιον, σε ποιον, με ποιον τρόπο και σε ποιο πλαίσιο.² Κατά τα άλλα, η νέα λογοκρισία είναι νέα μόνο υπό τη στενή έννοια ότι σηματοδοτεί την επιστροφή μιας παλιάς πρακτικής που κάποτε θεωρούνταν ότι είχε ηττηθεί από πιο φωτισμένα, ανεκτικά, ευφυή, προοδευτικά μέλη της σύγχρονης κοινωνίας.³ Η «κανονιστική» λογοκρισία, είτε προληπτική είτε κατασταλτική, αντιστοιχεί στην παραδοσιακή έννοια του όρου: Είναι η θεσμοθετημένη λογοκρισία που βασίζεται στη δυαδική αντιπαράθεση μεταξύ λογοκριτή και λογοκρινόμενου, και αναφέρεται σε πράξεις λογοκρισίας που πραγματοποιούνται από αυτό που η Τζούντιθ Μπάτλερ (Judith Butler) αποκάλεσε ένα «κυρίαρχο υποκείμενο» που «ασκεί εξουσία εργαλειακά σε ένα άλλο».⁴ Αντιθέτως, η «δομική» λογοκρισία είναι παραγωγική, όπως ακριβώς και η ισχύς: Δημιουργεί όσο και απαγορεύει, παράγει Λόγους, κατασκευάζει γνώση και κοινωνικές πρακτικές. Οι ίδιοι οι δημιουργοί, επαναπροσδιορίζοντας τους τρόπους παραγωγής έργου για να παραπλανήσουν την εξουσία, υιοθετούν συμβολική γλώσσα και επινοούν τρόπους υπαινικτικούς. Οι αναγνώστες ενός κειμένου ή οι θεατές μιας ταινίας, που έχουν λογοκριθεί, δεν είναι αφελείς: Η ίδια η πράξη της απαγόρευσης καθιστά το έργο αλληγορικό.

■ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ

Η πρόσφατη κυριαρχία μιας πολωμένης ρητορικής η οποία συνδέει τη λογοκρισία αποκλειστικά με το δίπολο «ελευθερία-καταστολή», σε συνδυασμό με μία διεύρυνση του όρου, που στην ακραία εκδοχή της κατέληξε να ονομάζει λογοκρισία κάθε είδους κρίση ή επιλογή (καθώς αυτή επιτρέπει κάτι και αποκλείει κάτι άλλο), όσο αντιφατική κι αν είναι, βοηθά ιδιαίτερα στην αποσιώπηση κάθε κριτικής χωρίς να καταφύγει κανείς σε πραγματικό διάλογο. Η «λογοκρισία» έχει μετατραπεί σε ένα πολύ βολικό επιχείρημα εξαιτίας της ρητορικής αξίας του όρου, η οποία καταρχάς εγγυάται την προσοχή του κοινού κι έπειτα εξυπηρετεί ιδιαίτερα καθώς αποκρύπτει την ποιότητα

2. Holquist, M. (1994). "Corrupt Originals: The Paradox of Censorship". *PMLA*, Vol. 109, No. 1, pp. 14-25.

3. Burt, R. (ed.) (1994). *The Administration of Aesthetics: Censorship, Political Criticism, and the Public Sphere*. London, Minnesota: University of Minnesota Press.

4. Butler, J. (1998). "Ruled Out: Vocabularies of the Censor". Στο Post, R.C. (ed.). *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles: Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, p. 256.

του υλικού ή των θέσεων, που υποτίθεται πως λογοκρίνονται. Με αυτή τη λογική, βέβαια, κάθε προσπάθεια δημιουργίας νοήματος ουσιαστικά θα στιγματίζεται ως λογοκρισία. Το αποτέλεσμα ισοπεδώνει τις διακρίσεις μεταξύ των ειδών εξουσίας και ισχύος, εμμέσως εξισώνοντας την κρατική καταστολή του λόγου ή εκείνη που επιβάλλεται από την Εκκλησία ή την αγορά, με εκείνη που προκύπτει από την κυριαρχία ενός συγκεκριμένου Λόγου ή από τον ίδιο το θεσμό της κριτικής: Είναι το ίδιο ένας συγγραφέας του οποίου το έργο απαγορεύεται από ένα απολυταρχικό ή από ένα φιλελεύθερο καθεστώς, με τον ακαδημαϊκό που η έρευνά του απορρίπτεται από ένα επιστημονικό περιοδικό του πεδίου του ή από ένα ερευνητικό κέντρο.

Η διαμόρφωση κανόνων είναι πράγματι χρήσιμο εργαλείο για τη λογοκρισία, είναι όμως και ένας πολύ αποτελεσματικός μηχανισμός πολιτισμικής επιλογής και σταθεροποίησης. Ο λογοκριτικός έλεγχος που αφορά τη συμμόρφωση με τους κανόνες (είτε νομικούς, είτε αισθητικούς, είτε ενός ευρύτερου ιδεολογικού χαρακτήρα) αναπόφευκτα απαιτεί αυταρχικές ή τουλάχιστον ιεραρχικές δομές. Η λογοκρισία προϋποθέτει την ύπαρξη ενός κανόνα, ο οποίος με τη σειρά του της παρέχει τα κριτήρια βάσει των οποίων αξιολογούνται τα πολιτισμικά προϊόντα. Οι κανόνες ασχολούνται επίσης με τη διατήρηση της νόρμας, η ανάπτυξη και εξέλιξή τους όμως δεν συμβαίνει κατ' ανάγκην αποκλειστικά μέσω εξουσιοδοτημένων θεσμών. Πράγματι, οι κανόνες καθορίζονται από ειδικούς, των οποίων η κρίση έχει επηρεαστεί από εξίσου κανονικοποιημένες παραδόσεις όπως αντανακλώνται στη δική τους εκπαίδευση ή επαγγελματική κατάρτιση. Αλλά αρκετοί από αυτούς αναπτύσσονται και εξελίσσονται βάσει της υποδοχής από και της διάδρασης με το εκάστοτε ακροατήριό τους κι αυτό συνιστά μία βασική διαφορά με τη λογοκρισία. Στην κοινωνία και στον πολιτισμό υπάρχουν άπειρα παραδείγματα ρύθμισης και ελέγχου της επικοινωνίας, τα οποία είναι πράγματι χαρακτηριστικά της λογοκρισίας. Αλλά ενώ η λογοκρισία προϋποθέτει πάντα τον έλεγχο και τη ρύθμιση των λόγων, δεν ισοδυναμεί κάθε τέτοια ρύθμιση με λογοκρισία.

Σε κάθε περίπτωση, αυτοί που φωνάζουν «Λογοκρισία!» μπροστά σε οποιαδήποτε κρίση ή κριτική και μιλούν για μηχανισμούς αποκλεισμού (μιας επιτροπής, ενός ιδρύματος, ενός επιμελητή) ή εκφοβισμού (εδώ είναι συνήθως η κριτική της Αριστεράς, που καταγγέλλεται ως «λογοκρισία») αναπαράγουν μία αντίφαση: Ενώ όλες οι διευρυμένες προσεγγίσεις που έχουν διατυπωθεί τις τελευταίες δύο δεκαετίες στηρίζονται σε αναλύσεις οι οποίες αντιμετωπίζουν τη λογοκρισία ή τη λογοκριτική λογική ως ένα φαινόμενο που είναι, αφενός, εξαιρετικά σύνθετο, και αφετέρου, διαθέτει μία «εποικοδομητική» πλευρά, οι ίδιοι υιοθετούν ταυτοχρόνως τον πλέον παραδοσιακό ορισμό της κακής, μονοσήμαντης λογοκρισίας, στην απόρ-

ριψη του οποίου βασίστηκαν αυτές οι προσεγγίσεις. Και αντανακλώντας μία απλοϊκή φροϊδική λογική, καταλήγουν να ισχυρίζονται πως, ό,τι λογοκρίνεται, είναι πάντα σημαντικό.

■ ΕΝΑ ΛΟΓΟΚΡΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ, ΕΝΑ ΜΑΘΗΜΑ, ΕΝΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ ΔΥΟ ΒΙΒΛΙΑ

Εξαιτίας μιας ευτυχούς συνάντησης με αφορμή το λογοκριτικό περιστατικό στην έκθεση «Outlook» το 2003 στην Αθήνα, κυκλοφόρησε ο συλλογικός τόμος *Όψεις λογοκρισίας στην Ελλάδα* από τις εκδόσεις Νεφέλη το 2007. Στη συνέχεια, στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου ξεκίνησε μάθημα ελεύθερης επιλογής υπό τη μορφή διεπιστημονικού σεμιναρίου με τίτλο «Τέχνη, ελευθερία και λογοκρισία» υπό την ευθύνη του Δημήτρη Χριστόπουλου. Σε συνέχεια αυτών, το 2015, κάναμε ένα βήμα μπροστά. Για να μπορέσουμε να συγκεντρώσουμε τεκμήρια, πειστήρια και πρωτότυπες αναλύσεις σχετικές με το φαινόμενο της λογοκρισίας σε όλες τις πιθανές εκδοχές με τις οποίες έχει εμφανιστεί στην ελληνική κοινωνία και συνεχίζει να εμφανίζεται, διοργανώσαμε το συνέδριο *Λογοκρισίες στην Ελλάδα*. Τα περισσότερα από τα κείμενα αυτού του βιβλίου πρωτοπαρουσιάστηκαν σε εκείνο το συνέδριο, που έλαβε χώρα στον συμβολικό χώρο του ΕΑΤ-ΕΣΑ στο Πάρκο Ελευθερίας το Δεκέμβριο 2015 υπό τη διοργάνωση του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, του γραφείου Αθηνών του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ και με τη συνδρομή του Δήμου Αθηναίων.

Με την ευκαιρία αυτού του σύντομου σημειώματος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όσους συνέδραμαν. Πρωτίστως, τον φωτογράφο Νίκο Παναγιωτόπουλο, που μοιράστηκε την προσδοκία και εργάστηκε δημιουργικά μαζί μας για την υλοποίησή της. Την Ιωάννα Μεϊτάνη, επικεφαλής του γραφείου του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ στην Αθήνα, γιατί το σχέδιό μας έγινε δικό της. Ειδική μνεία οφείλουμε και στη συνδρομή της Γωγώς Λαμποβιτιάδη, της Εβίτας Γοργορίνη, της Βίρνας Κοντομίχαλου και του Οδυσσέα Κωνσταντινάκου, φοιτητών του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας. Στον Δήμαρχο Αθηναίων, Γιώργο Καμίνη, για την ευγενική παραχώρηση αυτού του τόσο συμβολικού χώρου για την πραγματοποίηση των εργασιών του συνεδρίου. Τέλος, σε όλους τους συγγραφείς που με τα κείμενά τους έδωσαν πνοή σε μία συναρπαστική διανοητική περιπέτεια. Τα υπόλοιπα –λάθη, αβλεψίες ή αμέλειες– βαρύνουν εμάς.

ΠΗΝΕΛΟΠΗ ΠΕΤΣΙΝΗ – ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ
Αθήνα, Ιούλιος 2016

**ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΙΔΡΥΜΑΤΟΣ ΡΟΖΑ ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ
ΓΡΑΦΕΙΟ ΒΡΥΞΕΛΛΩΝ - ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ**

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Πηνελόπη Πετσίνη - Δημήτρης Χριστόπουλος

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ

Δημήτρης Λυμπερόπουλος

ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ, ΕΞΟΦΥΛΛΟ

Εριφύλη Αράπογλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

ΚΕΘΕΑ ΣΧΗΜΑ+ΧΡΩΜΑ

Η παρούσα έκδοση διατίθεται δωρεάν.

Αθήνα

1η έκδοση Δεκέμβριος 2016

Το κείμενο είναι επίσης διαθέσιμο στο Διαδίκτυο:

<http://rosalux.gr/publications>

Για αντίτυπα, επικοινωνήστε με το Παράρτημα Ελλάδας:

Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ
Παράρτημα Ελλάδα
Καλλιδρομίου 17, 10680 Αθήνα
τηλ.: 210 3613769
www.rosalux.gr

Η έκδοση, όπως και οι περισσότερες δραστηριότητες του Παραρτήματος Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ, χρηματοδοτήθηκε από το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών.